

Правова визначеність: поняття і зміст

Дмитрієва М. М.

*Запорізький національний університет,
вул. Жуковського, 66, Запоріжжя, Україна
mariyadm83@gmail.com*

Ключові слова:

верховенство права, правова визначеність, правове регулювання, правотворчість, правозастосування, передбачуваність, правова обізнаність, стабільність, зрозумілість норм права, виконання судових рішень.

Досліджено поняття і зміст правової визначеності в контексті здобутків сучасної юридичної науки, правозастосовної та судової практики. Сучасні демократичні держави та їхні правові системи, попри правові, політичні, економічні, соціальні й культурні відмінності, прагнуть до правопорядку й урегульованості суспільних відносин. Громадяни, у свою чергу, реалізуючи права та свободи, прагнуть до стабільності, прогнозованості правових наслідків своїх дій. Досягнення цілей і завдань як із боку держави, так і з боку громадян можливе лише за умови дотримання принципу правової визначеності, який унормовує правові форми й засоби діяльності держави, прийнятні чи неприйнятні моделі поведінки людини, забезпечує урегульованість і правопорядок суспільних відносин загалом. Принцип правової визначеності втілюється у низці правових актів Європейського Союзу й у практиці Європейського суду, поширюється у правовій системі України. Утвердження принципу верховенства права в сучасних демократичних країнах, зокрема в Україні, активізує питання щодо поняття і змісту принципу правової визначеності, засобів її досягнення.

Автор обґрунтовує, що у сучасній юридичній науці, правозастосовній і судовій практиці правова визначеність розглядається як основоположний принцип права, зумовлений об'єктивними властивостями права, насамперед його нормативністю, формальною визначеністю, іманентним та імпліцитним характером. Правова визначеність має різні прояви, аспекти, складники (критерії), зокрема є: складовою частиною верховенства права, принципу «доброго врядування» і «належної адміністрації» (встановлення процедури та її дотримання); частково збігається із принципом законності (чіткістю і передбачуваністю закону, вимогами до «якості» закону) та є системоутворюючим принципом правового регулювання, який охоплює всі галузі національного законодавства і права. Розуміння і тлумачення правової визначеності залежить від типу праворозуміння, визначається її іманентним та імпліцитним характером. Зasadничими, змістовими складниками принципу правової визначеності та водночас його критеріями є: стабільність (юридична безпека, певність) правового регулювання; передбачуваність, прогнозованість наслідків; ясність, однозначність і несуперечливість правових норм і правозастосовної практики; обізнаність громадян і посадових осіб щодо чинних правових норм; непорушність і нескасовуваність набутих законних прав, відсутність зворотної сили правового акта; ясність і зрозумілість норм права; виконання судових рішень. Основні складники умовно поділяються на вимоги до нормативно-правових актів і вимоги до їх застосування. Зазначені складові частини правової визначеності не є вичерпними, їх зміст і перелік продовжує розширюватися з огляду на динамічний характер суспільних відносин і його правового регулювання. Досягнення абсолютної правової визначеності та її фіксація у правових актах є недосяжною і навіть небажаною, адже право має змінюватися, розвиватися разом із суспільними відносинами.

Legal definition: concept and content

Dmytriyeva M. M.

*Zaporizhia National University,
Zhukovsky str., 66, Zaporizhzhia, Ukraine
mariyadm83@gmail.com*

Key words:

*rule of law, legal certainty,
legal regulation, lawmaking,
law enforcement, predictability,
legal awareness, stability,
comprehensibility of legal norms,
execution of court decisions.*

The concept and content of legal certainty in the context of the achievements of modern legal science, law enforcement and judicial practice are studied. Modern democracies and their legal systems, despite legal, political, economic, social and cultural differences, strive for law and order and the settlement of social relations. Citizens, in turn, exercising their rights and freedoms, strive for stability, predictability of the legal consequences of their actions. Achieving goals and objectives, both by the state and by citizens, is possible only if the principle of legal certainty, which determines the legal forms and means of state activity, acceptable or unacceptable models of human behavior, ensures the settlement and order of public relations in general. The principle of legal certainty is embodied in a number of legal acts of the European Union and in the practice of the European Court, is gaining popularity in the legal system of Ukraine. The assertion of the principle of the rule of law in modern democracies in general, in Ukraine in particular, intensifies the question of the concept and content of the principle of legal certainty, the means to achieve it. The author substantiates that in modern jurisprudence, law enforcement and judicial practice, legal certainty is considered as a fundamental principle of law, which is determined by the objective properties of law, first of all, its normative and formal certainty. Legal certainty has various manifestations, aspects, components (criteria), in particular, are: component of the rule of law, the principle of “good governance” and “proper administration” (establishment of procedure and its observance); partly coincides with the principle of legality (clarity and predictability of the law, requirements for the “quality” of the law) and is a system-forming principle of legal regulation, which covers all areas of national law and law. Understanding and interpretation of legal certainty depends on the type of right of understanding, determined by its immanent and implicit nature. The basic, meaningful components of the principle of legal certainty and, at the same time, its criteria are: stability (legal security, certainty) of legal regulation; predictability, predictability of consequences; clarity, unambiguity and consistency of legal norms and law enforcement practice; awareness of citizens and officials about the current legal norms; inviolability and irrevocability of acquired legal rights, lack of retroactive effect of the legal act; clarity and intelligibility of legal norms; execution of court decisions. The main components are conventionally divided into requirements for regulations and requirements for their application. These components of legal certainty are not exhaustive, their content and list continues to expand given the dynamic nature of public relations and its legal regulation. Achieving absolute legal certainty and its fixation in legal acts is unattainable and even undesirable, because the law must change, develop, along with social relations.

Вступ. Сучасні демократичні держави та їхні правові системи, попри правові, політичні, економічні, соціальні й культурні відмінності, прагнуть до правопорядку й урегульованості суспільних відносин. Громадяни, у свою чергу, реалізуючи права та свободи, прагнуть до стабільності, прогнозованості правових наслідків своїх дій. Досягнення цілей і завдань як із боку держави, так і з боку громадян, можливе лише за умови дотримання принципу правової визначеності, який унормовує правові форми й засоби діяльності держави, прийнятні чи неприйнятні моделі поведінки людини, забезпечує урегульованість і правопорядок суспільних відносин загалом. Принцип правової визначеності втілюється у низці правових актів Європейського Союзу й у практиці Європейського суду, поширюється у правовій системі України.

Постановка завдання. Метою пропонованої статті є дослідження поняття і змісту правової визначеності в контексті здобутків сучасної юридичної науки, правозастосовної та судової практики.

Виклад основного матеріалу дослідження. Утвердження принципу верховенства права в сучасних демократичних країнах, зокрема в Україні, актуалізує питання щодо поняття і змісту принципу правової визначеності, засобів її досягнення. Аналіз наукових джерел свідчить, що впродовж останнього десятиліття до проблем правової визначеності зверталися такі відомі вчені, як С. Головатий, В. Городовенко, М. Гультай, С. Кашкіна, М. Козюбра, С. Погребняк, П. Рабінович, М. Савчин, С. Шевчук та ін. У сучасній вітчизняній юридичній науці правова визначеність розглядається у різних напрямках і аспектах. Комплексним і найбільш поширеним аспектом є дослідження правової визначеності як складової частини верховенства права (М. Козюбра, С. Максимов, Ю. Матвєєва, Г. Огнев'юк, Ю. Оборотов, С. Погребняк, С. Сєрьогін, П. Гуйван). Звернення до правової визначеності як складової частини верховенства права значною мірою зумовлено тим, що останній набуває «вирішального значення у відносинах між усіма учасниками суспільного життя, насамперед у відносинах між людиною та державною владою тоді, коли він пов'язується як із абстрактною категорією справедливості, так і з невід'ємними, невідчужуваними правами людини, у яких реалізується ідея справедливості» [1, с. 155].

Водночас до правової визначеності дедалі частіше звертаються у межах загальнотеоретичних і галузевих юридичних наук, оскільки її зміст, сфера реалізації не обмежуються однією чи навіть декількома галузями права та має комплексний характер. Так, у філософії права правову визначеність досліджували такі вчені, як

С. Бігун, Д. Гудима, М. Власенко; у теорії держави та права – А. Гордієнко, О. Крижова, К. Мандрікова, А. Мелешевич, В. Панкратова, Т. Яремко, Л. Ушакова, М. Магрело, А. Приймак, А. Хворостянкіна; в адміністративному праві – А. Пухтецька, І. Цесар; у конституційному праві – І. Кияниця, М. Савчин, Р. Марчук; у кримінальному та кримінально-процесуальному праві – Т. Алексєєва, І. Дикарев, Ю. Ляхов, В. Рожнова; у міжнародному праві та праві ЄС – Л. Богачева, В. Кернз, Р. Петров, О. Стрельцова. Найбільш ґрунтовно до проблем правової визначеності звертаються у межах науки судової та правоохоронні органи України (С. Головатий, В. Городовенко, М. Гультай, М. Козюбра, С. Погребняк, Ю. Матвєєва, С. Рабінович, С. Шевчук та ін.).

Аналіз наукових джерел, міжнародних, європейських і національних правових актів і документів свідчить про відсутність загальновизнаної дефініції «правова визначеність» і вичерпного переліку її складників (критеріїв). Попри відмінності у підходах і змістових аспектах правової визначеності, спільним у поглядах учених є визнання безпосереднього зв'язку між правовою визначеністю та верховенством права. Як слушно зазначає П. Гуйван: «У наукових працях цей принцип оцінюється по-різному. Окремі дослідники взагалі не визнають означених вище правових засад. Ці науковці вказують на відсутність підстав для визнання принципами права не лише ідеї «правової визначеності», а і більш загальної ідеї «верховенства права», бо вони, якщо й існують реально, то лише у межах потенції плідної наукової концепції (прим. авт. М. Сидоренко). Але все ж більшість вчених займає протилежну позицію, оцінюючи правову визначеність як іманентну складову частину принципу верховенства права. Деякі з них сприймають це явище надто вузько, як вимоги до змісту нормативного акта і його однозначного застосування у процесі. Та, попри намагання цих учених оцінювати коментований принцип у звуженому форматі – тільки у його процесуальному значенні (прим. авт. А. Алексєєва), більшість науковців одностайні в тому, що правова визначеність як юридичний принцип має декілька взаємопов'язаних аспектів, що забезпечує його загальноправовий характер. Зокрема, наголошується, що правова визначеність є еkleктичним поняттям, яке об'єднує найрізноманітніші вимоги до якості закону та правозастосовної практики (прим. авт. М. Прєсняков)» [2]. Підтримуючи загалом думку П. Гуйвана, слід зауважити, що правова визначеність стосується не лише якості закону, а й підзаконних актів. Згідно з позицією ЄСП термін «закон» необхідно розуміти в матеріальному, а не формальному сенсі: він охоплює як писане право, так і регулятивні

заходи, прийняті компетентними розпорядчими органами. З погляду ЄСПЛ, у сфері дії писаного права законом є чинний правовий акт, як він тлумачиться компетентними судовими органами [3]. Окрім того, правова визначеність має місце у сферах правотворчості, правореалізації, правоінтерпретації, правозастосування, кожна з яких накладає відбиток на її складники (критерії).

Поряд із безпосереднім зв'язком верховенства права і правової визначеності тлумачення останньої залежить від типу праворозуміння. Не вдаючись до системного аналізу типів праворозуміння, концепцій і шкіл, на яких вони ґрунтуються, зауважимо, що нині зміни в міжцивілізаційних відносинах і поглиблення міжнаукових інтеграційних процесів спричиняють появу нових критеріїв і типів праворозуміння. Водночас згідно із найпоширенішою типологією, в основі якої лежить юридико-світоглядний критерій (залежно від того, що є головним, базовим началом у розумінні права – наддержавно-природне, державне, реально-життєве), виокремлюють природно-правовий (юснатуралістичний), юридико-позитивістський (легістський, нормативістський) і соціологічний типи праворозуміння. Прихильники юридико-позитивістського (етатистського, нормативістського) типу праворозуміння правову визначеність зводять до формальної визначеності, а необхідність конкретизації норм права пояснюють їх дефектністю (В.М. Баранов, Н.А. Власенко). У межах соціологічного типу праворозуміння правова визначеність розглядається у безпосередньому зв'язку із судовим та адміністративним прецедентом. Так, М. Марченко зазначає: «Розробка проблем, які стосуються форм чи джерел права <...>, цілком і повністю залежить від вирішення проблем, безпосередньо пов'язаних із уявленнями про право як таке і визначенням поняття права» [4, с. 13]. Розглядаючи правову природу судового прецеденту, учений пов'язує його фактично із визнанням повноважень судів творити право [4, с. 563]. Між соціологічним і легістським (нормативістським) типами праворозуміння є багато спільного, зокрема в питанні щодо переходу від невизначеності чи недостатньої правової визначеності до визначеності. Обидва підходи пов'язані з визнанням факту наявності норм, які містяться у визначених формах (джерелах) права. Надаючи перевагу закону (нормативістське праворозуміння) чи прецеденту (соціологічне праворозуміння), обидва типи визнають наявність у нормативних актах (законах) недостатньо визначених чи невизначених (дефектних за своєю суттю) норм. Відмінність між ними полягає в тому, що прихильники легізму визнають за судовою практикою право на конкретизацію як засіб подолання правової невизначеності чи на офіційне тлумачення лише

в межах, визначених сенсом закону, волевиявленням законодавця. Прихильники соціологічного праворозуміння фактично не визнають обмежень і вважають можливим для вищих судових інстанцій вносити будь-які зміни в чинні правові норми.

Прихильники природно-правового (юснатуралістичного) праворозуміння, на відміну від прихильників юридико-позитивістського (нормативістського) і соціологічного типів, правову визначеність пов'язують із верховенством права й антропологічними засадами права. На природно-правовому праворозумінні ґрунтуються і правові позиції ЄСПЛ, послідовно проведені ним у справах «Санді Таймс проти Сполученого королівства», «Олсон проти Швеції» та ін., згідно з якими будь-яка «норма» не може вважатися «законом», якщо вона не сформульована достатньо чітко, аби громадянин самостійно або, якщо в цьому буде потреба, із професійною допомогою міг передбачити із часткою вірогідності, яка може вважатися розумною за цих обставин, наслідки, до яких можуть призвести конкретні дії [5]. Окрім того, прихильники природного праворозуміння (зокрема М. Козюбра) поділяють думку про неможливість досягнення абсолютної правової визначеності з огляду на «відкритість мови, якою формулюються норми закону, їхню загальність, неможливість заздалегідь передбачити у них всі реальні ситуації тощо» [6, с. 371]; звертають увагу на важливу роль судової практики у впровадженні принципу правової визначеності та правових цінностей, закріплених на конституційному рівні. Слід наголосити, що упродовж останніх двох десятиліть природно-правове праворозуміння у тлумаченні принципу правової визначеності поширюється не лише у вітчизняній науковій думці, а й у практиці правозастосування та судовій практиці. Водночас, як слушно зазначає Л. Удовика: «Під впливом інтеграційних процесів у науці зазнають певної трансформації також класичні правові концепції – природно-правова доктрина, юридичний позитивізм, соціологічна юриспруденція тощо» [1, с. 139].

У розумінні та тлумаченні правової визначеності до уваги необхідно взяти її іманентний характер. Загальновизнано, що визначеність іманентно притаманна праву і його нормам, які унормовують суспільні відносини. Поняття «іманентний» (лат. властивий, притаманний чомусь) – внутрішньо притаманний предметам або явищам, той, що впливає з їхньої природи. Академічний тлумачний словник української мови «іманентний» тлумачить як властивий природі самого предмета або явища, внутрішньо притаманний їм [7]. Іманентність правової визначеності, з-поміж іншого, виявляється і в тому, що її дефініція і вичерпний перелік складників (критеріїв) відсутні як у наці-

ональних, так і в європейських нормативно-правових актах. Водночас тлумачення принципу міститься у судових рішеннях, зокрема ЄСПЛ, Конституційного Суду України. На іманентний характер правової визначеності звертає увагу В. Комаров, який зазначає, що «правова визначеність – іманентна складова частина самого права та правового регулювання у різних його сферах». Вчений пропонує розглядати категорію «правова визначеність» у двох аспектах – об'єктивному та суб'єктивному. На його думку, в об'єктивному значенні правова визначеність відбиває наявні умови функціонування механізму правового регулювання, виходячи з обов'язків держави забезпечити реалізацію правових норм відповідно до їх призначення та в інтересах суб'єктів права. У суб'єктивному значенні, на його думку, правова визначеність відбиває інтерсуб'єкту роль права, його усвідомлення суб'єктом права, виходячи із природності права і насамперед прав людини [8, с. 142].

З іманентності правової визначеності випливає і те, що цей принцип у багатьох міжнародних, європейських і національних правових актах і документах прямо не закріплений, а міститься імпліцитно, зокрема у низці положень Конвенції про захист прав людини й основних свобод: у вимогах наявності правових підстав для будь-яких допустимих обмежень (втручань у здійснення) гарантованих нею прав (ст. 2, 5, 8–12 Конвенції, ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції і ін.); створення судів на підставі закону (п. 1 ст. 6 Конвенції); правової регламентації процедури встановлення винуватості обвинуваченого (п. 2 ст. 6 Конвенції); правового регулювання процедури оскарження вироків у кримінальних справах (ст. 2 Протоколу № 7 до Конвенції) та виплати компенсації в разі незаконного засудження (ст. 3 Протоколу № 7 до Конвенції); неприпустимості повторного засудження або покарання у кримінальному порядку (ст. 4 Протоколу № 7 до Конвенції) [9].

У розумінні та тлумаченні принципу правової визначеності до уваги необхідно взяти його засадничі складники, насамперед правову стабільність (юридичну безпеку, певність) і передбачуваність, засоби їх забезпечення. Як зазначає С. Погребняк: «Цей принцип, який іноді називають «юридичною безпекою» (англ. *legal security*) або правовою стабільністю (нім. *rechtssicherheit*), – широка концепція, стрижнем якої є передбачуваність [10, с. 298]. Правова стабільність можлива лише за умови соціальної зумовленості правових норм, їх здатності задовольняти потреби й інтереси суспільства та громадян; належної якості, досконалості законодавства, що виражається у стійкості ефективного регулювання суспільних відносин; відсутності суперечностей між нормами

права та практикою їх застосування. Саме тому вчені до правової визначеності відносять такі положення: не чинність акта, який не був належним чином опублікований; відсутність зворотної сили акта, що означає неможливість застосування акта до ситуацій, які виникли до набрання ним чинності; виправдані очікування, що передбачає можливість внесення змін до правових актів після попереднього оповіщення тих, кому нові правила адресовані; ясність і зрозумілість права для тих, кого воно стосується; право давності, відповідно до якого не можна вимагати визнання правового акта незаконним або вимагати виконання якихось зобов'язань, коли минуло багато часу після набрання ним чинності [11, с. 60].

Слушними є міркування С. Погребняка і щодо розмежування двох груп вимог, які походять із принципу правової визначеності: вимог до нормативно-правових актів і вимог до їх застосування. Вимоги до нормативно-правових актів можуть бути розподілені на змістові та процедурні [12, с. 181–192]. Змістові вимоги потребують, щоб нормативно-правові акти були зрозумілими (доступними), несуперечливими та пропонували повне врегулювання суспільних відносин, не допускаючи існування прогалів. Стосовно норм, які визначають компетенцію державних органів, діють додаткові вимоги заборони широких дискреційних повноважень. Процедурні вимоги включають: обов'язкове оприлюднення нормативно-правових актів, заборону їхньої зворотної сили, розумну стабільність права, послідовність правотворчості, надання достатнього часу для змін у системі правовідносин, викликаних прийняттям нового закону [13, с. 45–53]. Правова визначеність полягає і в одноманітному розумінні, тлумаченні та застосуванні права, що є реалізацією матеріальної сторони правової визначеності. У справі «Олександр Волков проти України» від 9 січня 2013 р., заява № 21722/11 [13], порушення принципу юридичної визначеності було констатоване Європейським судом з прав людини з огляду на відсутність у законодавстві України положень щодо строків давності притягнення судді до відповідальності за порушення присяги у контексті дотримання вимог «якості закону» при перевірці виправданості втручання у права, гарантовані ст. 8 Конвенції.

Важливим у розумінні правової визначеності є виокремлення такої складової частини (критерію), як передбачуваність. У сфері правореалізації передбачуваність ґрунтується на можливості точного очікування, сподівання певних наслідків своєї поведінки учасниками суспільних відносин, точного прогнозування результатів своїх дій, гарантованості та захищеності їхніх прав. «Передбачність означає не лише те, що приписи акта права мають

бути (де можливо) проголошеними ще до їхньої імплементації, а й те, що вони мають бути передбаченими за своїми наслідками: їх має бути сформульовано достатньо чітко та зрозуміло, аби суб'єкти права мали змогу впорядкувати свою поведінку згідно з ними» [15]. Передбачуваність тісно пов'язана з доктриною легітимних очікувань, згідно з котрою «ті, хто чинить добросовісно на підставі права, яким воно є, не повинні відчувати краху надій щодо своїх легітимних очікувань» [16, с. 23]. Слушними є також міркування А. Хворостянкіної, котра вважає, що передбачуваності також сприяє однозначне та відносно стійке значення понять, які використовуються в законодавстві, що також може бути досягнуто за допомогою правових дефініцій [17]. До основних вимог, які впливають із визначеності у процесі правозастосування, С. Погребняк відносить: нормативно-правові акти повинні виконуватися; повинна існувати практика уточнення (конкретизації) змісту нормативно-правових актів; повинна існувати практика однакового застосування закону; рішення судів щодо застосування закону повинні бути остаточними й обов'язковими та підлягати виконанню [10, с. 312–315]. Таким чином, правова визначеність залежно від сфери прояву поряд із загальними ознаками набуває особливих ознак (вимог).

На особливу увагу заслуговує те, що правова визначеність є динамічним поняттям, а його конкретизація і тлумачення містяться у низці міжнародних, європейських, національних правових актів, судових рішень, зокрема ЄСПЛ [18], документів Європейської Комісії за демократію через право (Венеціанська Комісія) [16], рішеннях органів конституційної юрисдикції, які звертаються до нього за умов поширення пандемії COVID-19. На увагу заслуговує, зокрема, позиція Конституційного суду Республіки Північна Македонія, який ухвалив рішення від 12 травня 2020 р. U.no44/20 і 50/2020 про зупинення декрету уряду про скорочення заробітної плати до мінімальної всіх державних службовців, у т. ч. президента, депутатів парламенту, суддів, прокурорів на період надзвичайного стану, введеного у зв'язку з пандемією. Конституційний Суд виходить із того, що оскаржуваний декрет суперечить абз. 3 ч. 1 ст. 8 Конституції, оскільки вона порушує фундаментальну цінність конституційного ладу Республіки – верховенство права та правову визначеність громадян. Оскаржуваний декрет створює стан подвійного застосування різних нормативних актів щодо одного і того самого фактичного та юридичного питання – питання розміру заробітної плати осіб, зазначених у ст. 2 цього декрету. Через виникнення правової колізії з чинним законодавством Суд вважає, що це регулювання порушує принцип верховенства права

та правову визначеність [19]. Таким чином, принцип правової визначеності зберігає своє суттєве значення для забезпечення верховенства права у сучасних цивілізованих країнах, а його тлумачення розширюється і поглиблюється у зв'язку із трансформацією суспільних відносин, вдосконаленням їхнього правового регулювання.

На особливу увагу заслуговують позиції щодо сталості й послідовності приписів права, припустимості змін правових приписів, які порушують легітимні очікування. Так, правова позиція ЄСПЛ (справи «Хасан і Чауш проти Болгарії» від 26 жовтня 2000 р. [20], «Санді Таймс проти Об'єднаного королівства» від 26 квітня 1979 р. [15]) ґрунтується на тому, що закон має бути зрозумілим і передбачуваним, він має бути сформульованим із достатньою мірою ясності, дозволяючи громадянину передбачати наслідки, які можуть настати після певних дій, і відповідним чином регулювати свою поведінку. Окрім того, у контексті міркувань про наслідки ЄСПЛ зауважує: «Ці наслідки не обов'язково передбачати з абсолютною визначеністю: досвід свідчить, що це недосяжно. Більше того, хоча визначеність дуже важлива, вона може супроводжуватися рисами закам'янілості, тоді як право має володіти здатністю йти в ногу з обставинами, що змінюються. Відповідно, багато законів неодмінно користуються термінами, які більшою чи меншою мірою є розпливчати: їхнє тлумачення і застосування – завдання практики» [15].

Близькою є і позиція, викладена у Доповіді щодо верховенства права Венеційської Комісії, у якій йдеться про те, що однією зі складових частин верховенства права є правова визначеність; вона вимагає, щоб правові норми були чіткими й точними, спрямованими на те, щоб забезпечити постійну прогнозованість ситуацій правовідносин, що виникають (п. 41, 46 Доповіді) [21]. Серед складників правової визначеності Європейська Комісія виокремлює такі: 1) доступність законодавства; 2) доступність судових рішень; 3) передбачність актів права; 4) сталість і послідовність приписів права; 5) легітимні очікування; 6) унеможливлення зворотної дії; 7) принцип *nullum crimen sine lege* та *nullum poena sine lege* (немає закону – немає злочину, немає закону – немає кари); 8) *res judicata* (коли за апеляційною скаргю винесено остаточне рішення, то подальші звернення в апеляційному порядку неможливі) [16, с. 22–23]. Згідно з позицією Європейської Комісії «брак сталості й послідовності законодавства або дій виконавчої влади може вплинути на спроможність особи планувати свої дії. Проте сталість не є самоціллю: приписам права має бути властивою спроможність пристосовуватися до умов, що змінюються. Приписи права можна змінювати, втім, за умов, що суспільство знає про це

наперед і бере участь в обговоренні, а також що не буде шкідливих наслідків для легітимних очікувань» [16, с. 23]. Тобто припустимими є обґрунтовані зміни в законодавстві, які впливають на легітимні очікування. «Утім, нові ситуації можуть бути достатньою підставою для законодавчих змін, що спричиняють виникнення відчуття краху легітимних очікувань у виняткових випадках. Така доктрина застосовна не лише до законодавства, а й до рішень індивідуального характеру, які ухвалюють органи публічної влади» [16, с. 23]. Таким чином, Європейська Комісія вважає, що сталість не є самоціллю, припускає можливість і необхідність правових приписів з огляду на об'єктивний характер розвитку суспільних відносин.

Висновки. Дослідження поняття «правова визначеність» і його змісту дає підстави зробити низку узагальнень і висновків. У сучасній юридичній науці, правозастосовній і судовій практиці правова визначеність розглядається як основоположний принцип права, зумовлений об'єктивними властивостями права, насамперед його нормативністю і формальною визначеністю. Правова визначеність має різні прояви, аспекти, складники (критерії), зокрема є: складовою частиною верховенства права, принципу «доброго врядування» і «належної адміністрації» (встановлення процедури і її дотримання); частково збігається із принципом законності (чіткість

і передбачуваність закону, вимоги до «якості» закону) та є системоутворюючим принципом правового регулювання, який охоплює всі галузі національного законодавства і права. Розуміння і тлумачення правової визначеності залежить від типу праворозуміння, визначається її іманентним та імпліцитним характером. Зasadничими змістовими складниками принципу правової визначеності та водночас його критеріями є: стабільність (юридична безпека, певність) правового регулювання; передбачуваність, прогнозованість наслідків; ясність, однозначність і несуперечливість правових норм і правозастосовної практики; обізнаність громадян і посадових осіб щодо чинних правових норм; непорушність і несакасовуваність набутих законних прав, відсутність зворотної сили правового акта; ясність і зрозумілість норм права; виконання судових рішень. Основні складники умовно поділяються на вимоги до нормативно-правових актів і вимоги до їх застосування. Зазначені складові частини правової визначеності не є вичерпними, їхній зміст і перелік продовжує розширюватися з огляду на динамічний характер суспільних відносин і його правового регулювання. Досягнення абсолютної правової визначеності та її фіксація у правових актах є недосяжною і навіть небажаною, адже право має змінюватися, розвиватися разом із суспільними відносинами.

Література

1. Удовика Л.Г. Методологічні зрушення в юридичній науці в умовах глобалізаційних трансформацій правової сфери. *Методологія в праві* : монографія / І. Безклубий, І. Гриценко, М. Козюбра та ін. ; за заг. ред. І. Безклубого. Київ : Грамота, 2017. С. 137–155.
2. Гуйван П.Д. Правова визначеність як елемент верховенства права. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/9511/Гуйван%20П.Д.%20Правова%20визначеність%20як%20елемент%20верховенства%20права%20%20.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.
3. Рішення Палати ЄСПЛ від 10 листопада 2005 р. у справі «Лейла Шахін проти Туреччини» (Leyla Sahin v. Turkey). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_326#Text; Рішення ЄСПЛ від 24 квітня 1990 р. у справі «Крюслен проти Франції» (Kruslin v. France). URL: https://www.echr.coe.int/Documents/Research_report_national_security_RUS.pdf.
4. Марченко М.Н. Источники права. Москва : Норма, 2005. 672 с.
5. Европейский Суд по правам человека. Избранные решения. Т. 1. Москва : Норма, 2000. 650 с.
6. Загальна теорія права : підручник / за заг. ред. М.І. Козюбри. Київ : Ваіте, 2016. 392 с.
7. Іманентний. *Словник української мови*. URL: <http://sum.in.ua/s/imanentnyj>.
8. Комаров В.В. Курс цивільного процесу. Харків : Право, 2011. 1352 с.
9. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. Ратифіковано Законом України № 475/97-ВР від 7 липня 1997 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
10. Погребняк С.П. Основоположні принципи права : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.01. Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2009. 433 с.
11. Право Європейського Союзу : підручник / за ред. В.І. Муравйова. Київ : Юрінком Інтер, 2011. 704 с.
12. Погребняк С.П. Основоположні принципи права (змістовна характеристика). Харків : Право, 2008. 238 с.
13. Погребняк С.П. Вимоги до нормативно-правових актів, які випливають з принципу правової визначеності. *Вісник АПНУ*. 2005. № 3 (42). С. 42–53.
14. Рішення Палати ЄСПЛ від 27 травня 2013 р. у справі «Олександр Волков проти України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_947#Text.
15. Решение Палаты ЕСПЛ от 06 ноября 1980 г. в деле «Санди Таймс против Соединенного Королевства». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_164#Text.

16. Європейська Комісія «За демократію через право» (Венеційська Комісія). Мірило правовладдя. Коментар. Глосарій. Ухвалено Венеційською Комісією на 106-му пленарному засіданні, Венеція, 11–12 березня 2016 р. URL: http://www.arbitr.gov.ua/files/pages/Mirylo_pravovladya.pdf.
17. Хворостянкіна А.В. Дефініції в законодавчих текстах: питання теорії. URL: <http://www.minjust.gov.ua/6669>.
18. Принцип юридичної визначеності: Практика ЄСПЛ. URL: https://ukrainepravo.com/international_law/european_court_of_human_rights/tuyrshchyt-yuuyeyrsl-vyirayersfkhk-tuankhyna-zhfto/.
19. Рішення Конституційного суду Республіки Північна Македонія від 12 травня 2020 р. U.no44/20 i 50/2020. URL: <http://ustavensud.mk/?p=19030>.
20. Рішення Палати ЄСПЛ від 26 жовтня 2000 р. у справі «Хасан і Чауш проти Болгарії». URL: <http://eurocourt.in.ua/Article.asp?AIIdx=328>.
21. О верховенстве права. URL: [http://www.venice.coe.int/docs/2011/CDL'AD\(2011\)003rev'rus.pdf](http://www.venice.coe.int/docs/2011/CDL'AD(2011)003rev'rus.pdf).

References

1. Udovyka L.G. (2017). Metodologichni zrushennya v yurydychnij nauci v umovax globalizacijnykh transformacij pravovoyi sfery. *Metodologiya v pravi: monografiya* / I. Bezklubuj, I. Grycenko, M. Kozubra ta in.; za zag. red. I. Bezklubogo. Kyiv: Gramota, 2017. S. 137–155. [in Ukrainian].
2. Gujvan P.D. (2017). Pravova vyznachenist yak element verkhovenstva prava. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/9511/Гуйван%20П.Д.%20Правова%20визначеність%20як%20елемент%20верховенства%20права%20%20.pdf?sequence=1&isAllowed=y> [in Ukrainian].
3. Rishennya Palaty YeSPL vid 10 lystopada 2005 r. u spravi “Lejla Shakhin proty Turechyny” (Leyla Sahin v. Turkey). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_326#Text; Rishennya YeSPL vid 24 kvitnya 1990 r. u spravi “Kryuslen proty Franciyi” (Kruslin v. France). URL: https://www.echr.coe.int/Documents/Research_report_national_security_RUS.pdf [in Ukrainian].
4. Marchenko M.N. (2005). *Ystochnyky prava*. Moskva: Norma, 2005. 672 s. [in Russian].
5. *Evropejskij Sud po pravam cheloveka*. (2000). *Yzbrannyye reshenyya*. T. 1. Moskva: Norma, 2000. 650 s. [in Russian].
6. *Zagalna teoriya prava* (2016). *Pidruchnyk / za zag. red. M.I. Kozubry*. Kyiv: Vaite, 2016. 392 s. [in Ukrainian].
7. *Imanentnyj. Slovyk ukrayinskoyi movy*. URL: <http://sum.in.ua/s/imanentnyj>. [in Ukrainian].
8. Komarov V.V. (2011). *Kurs cyvilnogo procesu*. Kharkiv: Pravo, 2011. 1352 s. [in Ukrainian].
9. *Konvenciya pro zakhyst prav lyudyny i osnovopolozhnykh svobod*. Ratyfikovano Zakonom Ukrayiny № 475/97-VR vid 7.07.97. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 [in Ukrainian].
10. Pogrebnyak S.P. (2009). *Osnovopolozhni pryncypy prava: dys. ... d-ra yur. nauk: 12.00.01*. Nacz. yuryd. akad. Ukrayiny im. Yaroslava Mudrogo. Kharkiv, 2009. 433 s. [in Ukrainian].
11. *Pravo Yevropejskogo Soyuzu* (2011) : *pidruchnyk / za red. V.I. Muravjova*. Kyiv: Yurinkom Inter, 2011. 704 s. [in Ukrainian].
12. Pogrebnyak S.P. (2008). *Osnovopolozhni pryncypy prava (zmistovna kharakterystyka)*. Kharkiv: Pravo, 2008. 238 s. [in Ukrainian].
13. Pogrebnyak S.P. (2005). *Vymogy do normatyvno-pravovykh aktiv, yaki vyplyvyut z pryncypu pravovoyi vyznachenosti*. *Visnyk APNU*. 2005. № 3 (42). S. 42–53. [in Ukrainian].
14. Rishennya Palaty YeSPL vid 27 travnya 2013 r. u spravi “Oleksandr Volkov proty Ukrayiny”. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_947#Text [in Ukrainian].
15. *Reshenye Palaty ESPL ot 06 noyabrya 1980 g. v dele “Sandy Tajms protyv Soedynennogo Korolevstva”*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_164#Text. [in Ukrainian].
16. *Yevropejska Komisiya “Za demokratiyu cherez pravo” (Venecijska Komisiya)*. (2016). *Mirylo pravovladya. Komentar. Glosarij*. Uxvaleno Venecijskoyu Komisiyeyu na 106-mu plenarnomu zasidanni, Veneciya, 11–12 bereznya 2016 roku. URL: http://www.arbitr.gov.ua/files/pages/Mirylo_pravovladya.pdf [in Ukrainian].
17. *Khvorostyankina A.V.* (2018). *Definiciyi v zakonodavchykh tekstakh: pytannya teoriyi*. URL: <http://www.minjust.gov.ua/6669>. [in Ukrainian].
18. *Pryncyp yurydychnoyi vyznachenosti: Praktyka YeSPL*. URL: https://ukrainepravo.com/international_law/european_court_of_human_rights/tuyrshchyt-yuuyeyrsl-vyirayersfkhk-tuankhyna-zhfto/ [in Ukrainian].
19. Rishennya Konstytucijnogo sudu Respubliki Pivnichna Makedoniya vid 12 travnya 2020 r. U.no44/20 i 50/2020. URL: <http://ustavensud.mk/?p=19030> [in English].
20. Rishennya Palaty YeSPL vid 26 zhovtnya 2000 r. u spravi “Khasan i Chaush proty Bolgariyi”. URL: <http://eurocourt.in.ua/Article.asp?AIIdx=328> [in Ukrainian].
21. *O verkhovenstve prava*. (2011). URL: [http://www.venice.coe.int/docs/2011/CDL'AD\(2011\)003rev'rus.pdf](http://www.venice.coe.int/docs/2011/CDL'AD(2011)003rev'rus.pdf) [in Russian].